

Вчення Карла Маркса та наслідки спроб його реалізації

Василь Баранівський,
доктор філософських наук,
завідуючий кафедрою філософії
та гуманітарних дисциплін
Українського державного університету
фінансів та міжнародної торгівлі

Вчення Карла Маркса, наслідки спроб реалізації його на практиці та його майбутнє залишаються одним з актуальних питань критичного аналізу. Адже з цим вченням пов'язано чимало сторінок історії багатьох країн і народів. Багато людей, рухів та партій і сьогодні перебувають під його впливом.

У лютому 2008 року виповнилася чергова річниця з дня виходу у світ (1848 р.) „Маніфесту Комуністичної партії” – головного програмового документа комуністів, у якому викладено основні положення марксизму.

Ще в недалекому радянському минулому визначальне значення цієї праці для формування ідеології більшовиків і підготовку російської революції не піддавалося сумніву. Проте нині вплив основних ідей „Маніфесту” на наступні події у світі і, зокрема, в Росії не вважається таким значним.

Нагодою для порушення цієї теми послужило знайомство з деякими публікаціями останніх років, присвяченими аналізу марксизму-ленінізму, його ролі в історії. Деякі автори прагнуть вивести К. Маркса і його вчення за межі відповідальності щодо виникнення у ХХ столітті тоталітарного комуністичного режиму і обумовленої ним гуманітарної катастрофи.

Наприклад, Н. Хандрулін в публікації „Комунізм – історична утопія” [1] говорить, що проблеми, на які наразилося людство, зокрема й частина слов'янського світу, породжені догматичним розумінням деяких аспектів марксистсько-ленінського вчення і кризою філософської думки. А суть комуністичної теорії, викладеної К. Марксом у „Маніфесті Комуністичної партії”, головним положенням якої є „знищення приватної власності”, тлумачилась у першій половині ХХ століття схоластично і реалізовувалась на практиці примітивно.

Автор статті „Крах великої ідеї...” А. Карпець [2] вважає, що К. Маркс

Василь Баранівський

непричетний до російського комунізму і революції, що його ідеї були модифіковані, оскільки в канонічному вигляді вони не могли адекватно відповідати ні реальним умовам розвитку соціальних та економічних відносин в Росії, ні специфіці російської суспільної психології. А. Карпець дійшов висновку, що В. Ленін не був марксистом, а саме поняття „марксизм” – це абсурд.

Якби марксизм і справді не був замішаний в продукуванні комуністичної революції в Росії і встановленні тоталітарного режиму, то тоді резонно було б поставити питання про прилучення К. Маркса до „лику святих”. Насправді ж таке припущення дуже сумнівне. Про це свідчить спадкоємність ключових принципів марксизму і в ідеології, і в реалізованій програмі більшовиків: заперечення особи в ім'я колективу, насильницьке повалення буржуазного ладу, встановлення нового ладу шляхом диктатури пролетаріату.

Зупинимося коротко на кожному з цих тверджень.

Н. Хандрулін і А. Карпець вважають, що марксизм за своєю суттю є гуманістичним вченням. Але чи не помиляються вони? Марксизм кореспондується з гуманністю тільки на рівні визначення мети – створення суспільства без експлуатації. Але на рівні способу її практичної реалізації видається антигуманним вченням. Ще М. Бердяєв доскіпливо досліджував історію гуманізму і, зокрема, гуманізм К. Маркса. У праці „Сенс історії” він описав цей феномен гранично чітко [3].

У висновках К. Маркса з особливою гостротою простежується кінець Ренесансу і криза гуманізму. К. Маркс не може втриматися на одному тільки людському, на утвердженні людини, її індивідуальності. Він переходить до... надлюдського. К. Маркс заперечує самоцінність особи, заперечує вчення про людську душу та її безумовне значення. Для нього людина – це лише знаряддя для прояву нелюдських і надлюдських засад, в ім'я яких він проголошує війну проти гуманістичної моралі. Він проповідує жорстокість до людини і до ближнього в ім'я створення царства колективізму. Такий підхід К. Маркса є способом переродження гуманізму на антигуманізм, форма самознищення людини. У нього вимальовувалися нечіткі, але страшні риси нелюдського колективу, в ім'я якого заперечується людина. Людина визнається засобом і знаряддям для облаштування нелюдського колективу, в якому має розчинитися образ людський.

Для К. Маркса заповіти гуманістичної моралі втрачають будь-яку цінність. Старе, буржуазне царство, в якому сповідувалися права особи, має загинути. Воно розкладеться, а на його місці постане нове, негуманістичне, нелюдське суспільство, в якому пануватимуть нова, нелюдська, негуманістична мораль і культура зі своїми новими „наукою” і „мистецтвом” – це і буде нове явище, явище „колективу”.

Однією з найважливіших сфер суспільства, у якій особливо чітко проявляється гуманізм чи антигуманізм будь-якої ідеології, є національна сфера. Положення марксизму про пріоритет класових інтересів, про те,

що деякі нації слід віднести до неісторичних, приречених на зникнення (до них, зокрема, віднесено й українську націю), також за своєю суттю є антигуманні. Проте ці ідеї стали, очевидно, одними з тих, що послужили більшовикам-ленінцям підставою для продовження курсу імперської Росії на підпорядкування України Росії, на практичну ліквідацію української національності (шляхом русифікації, боротьби з українською культурою, фізичного винищення українців тощо).

На жаль, багато хто з нинішніх комуністів України не бажає визнати корінних пороків національної політики своєї партії в радянський період. Вони дотримуються, по суті, антинародної, антиукраїнської позиції, що найбільше підриває їх авторитет в суспільстві.

Більшовики „в кров і плоть” увібрали заповіт К. Маркса знищити право, гуманістичну мораль і культуру буржуазного суспільства і поміняти їх на „пролетарське” право, мораль і культуру. Вони не могли не бути антигуманними, оскільки повинні були підкорятися колективу, право управління яким узурпували комуністична партійна верхівка і бюрократія. Історія радянського періоду характерна безміром драматичних і навіть трагічних людських доль, що потрапили в жорна „колективу”, – державної машини і партії, яка нею керувала. Пригадаємо, як „ламали” представників літератури, мистецтва, науки, церкви etc. Таких, як М. Горький, С. Ейзенштейн, М. Вавілов, патріарх Тихон, в Україні – М. Скрипник, О. Довженко, С. Параджанов і багато інших.

Антигуманізм марксизму, що виражається в неприйнятті принципу особи як вищої цінності, став одним з найважливіших інгредієнтів ідеології більшовиків. І в цьому вони були справді марксистами.

Тепер про марксистський принцип насильницького повалення буржуазного ладу. У завершальному розділі „Маніфесту” прямо говориться, що комуністи всюди підтримують будь-який революційний рух, спрямований проти існуючого суспільного і політичного ладу. Вони відкрито заявляють, що їх мети можна досягнути лише шляхом насильницького (!) повалення існуючого суспільного устрою. Цей марксистський принцип В. Ленін і більшовики без будь-яких змін використовували як стратегічну настанову і успішно його реалізували в російській революції. Хіба в цьому В. Ленін і більшовики не були послідовними марксистами?

М. Бердяєв писав, що месіанську ідею, поширену на народ єврейський як обраний Богом, К. Маркс переносить на клас, на пролетаріат, покликаний звільнити і врятувати світ. Всі риси богообраності, всі риси месіанські переносяться на цей клас. К. Маркс вважає, що класова боротьба з необхідністю веде до диктатури пролетаріату [3, с. 70].

З „Маніфесту” можна зрозуміти, що пролетаріат використовує своє політичне панування для того, аби вирвати у буржуазії крок за кроком весь капітал (за допомогою деспотичного втручання в право власності – знищення приватної власності – і в буржуазні виробничі відносини), зосередити всі знаряддя виробництва в руках держави, тобто

Василь Баранівський

пролетаріату як панівного класу. К. Маркс був переконаний, що завдання пролетарської революції полягає в тому, щоб зламати стару державну машину. Державою перехідного періоду він вважав не парламентську республіку, а політичну організацію на кшталт Паризької Комуні як форми диктатури пролетаріату.

Досить звернутися до програми-максимум РСДРП, аби переконатися в повній ідентичності завдань, поставлених В. Леніним перед російським пролетаріатом, і завдань пролетаріату, сформульованих в теорії марксизму. Знайдено було і політичну форму держави – ради. Отже і в цьому сенсі В. Ленін і більшовики були послідовними марксистами.

Обґрунтувавши можливість звернення пролетарської революції в окремі з недостатньо розвиненим капіталізмом країні, В. Ленін дещо відійшов від концепції марксизму. Але ж і сам К. Маркс вважав, що його вчення не догма. А В. Ленін не був догматиком. Приклад тому – запровадження державного капіталізму через неп. Тут В. Ленін – прагматик. Але від основних системних принципів марксизму він ніколи не відмовлявся. І тому немає жодної натяжки в твердженні, що завоювання влади більшовиками відбулося за сценарієм, написаним К. Марксом і Ф. Енгельсом.

Найслабкішою ланкою і в марксизмі, і в ідеології більшовиків була теорія диктатури пролетаріату. У „Маніфесті” говориться, що у комуністів немає інших інтересів, ніж інтереси пролетаріату. Але це можливо лише за умов парламентської демократії, при конкурентній боротьбі з іншими партіями. В реальних же умовах радянської Росії (при однопартійній політичній системі) ефективного механізму для забезпечення сумісності інтересів між робітничим класом і його передовою частиною – комуністичною партією не виявилось. В будівництві нового ладу функції у них були різними: партія – це керівники, робітничий клас – підлегли. Відмінність функцій породила і різне ставлення до націоналізованої (державної) власності на засоби виробництва. Отже, і інтереси, і цілі, і можливості у них жодним чином не могли збігатися. Організація народного господарства на основі вільних асоціацій виробників, за К. Марксом і Ф. Енгельсом, не відбулася. Більшовицька партія відкинула гасло „фабрики і заводи – робітникам”, який був надзвичайно важливим їй під час революції. Диктатура пролетаріату конвертувалася в диктатуру партії.

Не було розроблено й питання стосунків як між керівними і рядовими членами партії, так і між партією і державою. Більшовикам після здобуття влади довелося в процесі становлення нового ладу розбудовувати нову політичну структуру суспільства, нову систему взаємовідносин. Партія сповідувала принцип демократичного централізму, який насправді діяв як жорсткий авторитарний режим. Система державної влади – ради потрапила під абсолютний контроль партії. Така політична система стала основою комуністичного тоталітарного режиму. Ахіллесовою п'ятою її був монопольний статус комуністичної партії. Це, зрештою, і погубило

режим.

Після більше 80 років з дня смерті В. Леніна легко говорити про догматичний і схоластичний підхід більшовиків до вчення К. Маркса при розбудові нової Росії. Перебуваючи в унікальній історичній ситуації, коли перший етап революції – завоювання влади було завершено, завдяки застосуванню марксистської концепції більшовикам на наступному етапі – етапі утвердження нового ладу важко було і психологічно, і політично відмовитися від подальшого користування її канонами. Високий авторитет вчення служив партії могутнім ідеологічним засобом впливу на маси. Тому й не дивно, що після смерті В. Леніна більшовики остаточно зробили вибір на користь тоталітарної системи, в культивуванні якої догмати марксизму і стереотипи, що виникли в революційний період, відіграли визначальну роль. При цьому з вчення К. Маркса і Ф. Енгельса вихолощувалися або піддавалися ревізії деякі важливі його положення. Наприклад, про „засинання” держави диктатури пролетаріату. Нова марксистсько-ленінська теорія постала як сурогат марксистського вчення. Вона стала ідеологією комуністичної тоталітарної системи.

Як ідея „надлюдини” Ф. Ніцше стала провісником появи А. Гітлера і фашизму, так й ідея К. Маркса про місію пролетаріату стала прологом появи В. Леніна, російської революції, Й. Сталіна і тоталітарного режиму.

На закінчення слід зазначити, що обговорення питання, пов'язаного із з'ясуванням істинності чи помилковості тих або інших положень вчення К. Маркса і його послідовників, має велике як світоглядне, так і практичне значення. Для „лівих” в Україні і сьогодні характерна залежність їх світогляду і психології від наслідків панування протягом більше 70 років комуністичної ідеології й тоталітарної системи. В основу цієї ідеології було покладено чимало ідей марксизму, розвиток і застосування яких здійснили В. Ленін, Й. Сталін та інші марксистки.

Відзначаючи найбільш принципові пороки марксистсько-ленінської ідеології, не можна не констатувати, що основні її положення базуються на реальних суперечностях капіталістичного ладу. Трансформація суспільно-політичної системи в державах, що утворилися на пострадянському просторі, свідчить, що з усуненням деяких старих проблем у них виникають нові. І пов'язані вони з появою таких соціальних груп, як „нові росіяни”, „нові українці”, з глибоким розшаруванням суспільства на „багатих” і „бідних”.

В Україні не вирішується належним чином і національне питання. Слід визнати, що українська нація залишається найбільш зневаженою на своїй землі. Існують проблеми і щодо врахування інтересів деяких національних меншин, що проживають в Україні.

Всі ці та деякі інші суспільні суперечності, безумовно, створюють підґрунтя для активізації лівих партій і рухів. Правильне врахування цих суперечностей, вибір цивілізованих шляхів їх вирішення створює лівим

Василь Баранівський

силам потенційну можливість посилення позицій в суспільній свідомості і владі. Проте як для лівого руху, так і для всього суспільства великою небезпекою є прагнення витіснити досвід минулого із загальної свідомості, так само, як і спроби ідеалізувати цей досвід. Без розуміння і опису всіх закономірностей і аспектів тоталітарного режиму неможливо будувати здорове демократичне суспільство.

Література:

1. **Хандрулин Н.** Коммунизм – историческая утопия / Зеркало недели, № 35, 13.09.2003 г.
2. **Карпец А.** Крах великой идеи, или Анатомия российского коммунизма и революции / Зеркало недели, № 2, 17.01.2004 г.
3. **Бердяев Н.** Смысл истории. – М.: „Мысль”, 1990 г. – 172 с.